

g.c.c.

L E E R R E D E

OVER

PSALM 16,

DOOR

DR. H. F. KOHLBRÜGGE,

IN LEVEN PREDIKANT BIJ DE NEDERLANDSCH-GEREFORMEERDE GEMEENTE
TE ELBERFELD.

UIT HET HOOGDUITSCH VERTAALD.

AMSTERDAM,
SCHEFFER & Co.

1885.

Gedrukt ter „Utrechtsche drukkerij” te Utrecht.

Voorzang: LIED 82, vs. 1—3.

Wat licht die Morgenster met glans,
Vol heil aan 's hemels hoogen trans,
 Uit Jesse voortgekomen!
Gij, Davids Zoon, uit Jakobs stam,
Die als mijn Vorst en Bruïgom kwam,
 Gij hebt mijn hart genomen!
 Hoe goed!
 Hoe zoet!
 Schoon en heerlijk,
 Zeer begeerlijk,
 Hoog verheven
Zijn de gaven, U gegeven.

O Gij, mijns harten vreugde en kroon,
Gij Godes en Maria's Zoon,
 Der schepping Heer en Koning!
Met blijdschap roem ik Uwe eer;
Uw Godlijk Woord, Uw zoete leer
 Gaet boven melk en honing!
 Hartlijk
 Wil ik
 U steeds prijzen,
 En bewijzen
 Uwe sterkte, —
Wat Uw Geest in mij eens werkte!

Ontsteek in mij Uw liefdegloed,
O Gij, mijn God, mijn hoogste goed!
 Wil die genâ mij schenken;

Och, dat ik altijd in U blijv',
 Dat leed noch smart mij van U drijv',
 Uw trouw ooit doe verdenken!

Wil Gij

In mij

Vreugd vermeêren,

En mij leeren

U verbeiden;

Laat de dood ons zelfs niet scheiden!

Tekst: PSALM 16.

„Een gouden kleinood van David. Bewaar mij, o God! want ik betrouw op U. O mijne ziel! gij hebt tot den Heere gezegd: Gij zijt de Heere, mijne goedheid raakt niet tot U; maar tot de heiligen, die op de aarde zijn, en de heerlijken, in dewelke al mijn lust is. De smarten dergenen, die eenen anderen god begiftigen, zullen vermenigvuldigd worden; Ik zal hunne drankofferen van bloed niet offeren, en hunne namen op Mijne lippen niet nemen. De Heere is het deel mijner erve, en mijns bekers; Gij onderhoudt mijn lot. De snoeren zijn mij in liefelijke plaatsen gevallen, ja, eene schoone erfenis is mij geworden. Ik zal den Heere loven, die mij raad heeft gegeven; zelfs bij nacht onderwijzen mij mijne nieren. Ik stel den Heere geduriglijk voor mij; omdat Hij aan mijne rechterhand is, zal ik niet wankelen. Daarom is mijn hart verblijd, en mijne eer verheugt zich; ook zal mijn vleesch zeker wonen. Want Gij zult mijne ziel in de hel niet verlaten; Gij zult niet toelaten, dat Uw Heilige de verderving zie. Gij zult mij het pad des levens bekend maken; verzadiging der vreugde is bij Uw aangezicht; liefelijkheden zijn in Uwe rechterhand, eeuwiglijk”.

De God en Vader van onzen Heere Jesus Christus, de God des vredes en van eeuwige vertroosting, verleene ons de genade, dat wij door Zijnen Heiligen Geest met den inhoud en de uitspraken van den zestienden Psalm zoo vereenigd worden, als ziel en lichaam vereenigd zijn, opdat deze Psalm ook voor ons zij en blijve, wat die voor den Profeet David was, namelijk een gouden kleinood. Want dit kleinood is ons van den hemel gegeven en is kostbaarder dan goud en veel fijn goud,

en geen mensch — al bracht hij ook al het goud der aarde bijeen — zou zich zulk een kleinood kunnen verkrijgen. Het is een vrij geschenk en een duur verworven kleinood, door Jesus Christus Zijner kerkbruid nagelaten, opdat zij in leven en in sterven daarmede vertroost zij, wetende, dat bij den Heere Heere uitkomsten zijn tegen den dood, en dat Hij een God is van volkomene zaligheid, die ons dag bij dag met Zijne gunstbewijzen overlaadt (Psalm 68, vs. 20, 21).

Zoo is deze Psalm een stok en staf in het lijden en tegen den dood, om alle aangevochtenen door alle lijden heen te helpen, en over alle lijden en over den dood heen te zetten, en ons te vervullen met volle blijdschap in den Heere, opdat deze blijdschap onze sterkte zij.

Het is een Psalm Christi, d. w. z.: Christus spreekt in dezen Psalm. Is het echter een Psalm Christi, zoo is het ook een Psalm van allen, die Christus door een waarachtig geloof ingeplant zijn en al Zijne weldaden met een geloovig hart aannemen; die daarom Zijne woorden en werken tot hunne woorden en werken maken en alleen Zijne woorden en werken laten gelden, gelijk geschreven is Rom. 6, vs. 5: „Want indien wij met Hem ééne plant geworden zijn in de gelijkmaking Zijns doods, zoo zullen wij het ook zijn in de gelijkmaking Zijner opstanding”.

In deze tweevoudige betrekking willen wij den Psalm overwegen.

„Bewaar mij, o God! want ik betrouw op U”. Dit is de taal des geloofs Christi, en dezelfde taal ligt in den mond en in het hart van al Zijne heiligen, geloovigen en uitverkorenen. Het is echter een wonderbaar woord, naar den aard des geloofs; want het luidt niet: „Bewaar mij, o God! anders moet ik omkomen” — maar: „Bewaar mij, o God! want ik betrouw op U”. Christus acht het geen roef, Gode evengelisch te zijn, maar Hij ontledigt Zich; Hij wil in Zich zelve niet sterk zijn. Hij, van Wien de kracht uitging, om allen te genezen, neemt hier de toevlucht tot den sterken God, schuilt bij Hem; sluit Zich, als het ware bij God in, doet

evenals de kiekens, die onder de vleugels der hen vluchten, en wacht zoo alles af, wat over Hem komen zal, zooals Hij ook op eene andere plaats zegt: „Ik zal Mijn betrouwen op Hem stellen” (Hebr. 2, vs. 13; Ps. 18, vs. 3). Hij vertrouwt niet daarop, dat Hij de Zoon is; niet op Zijne gaven, wijsheid, macht, wil en voornemen, maar Hij wil om onzentwil de zwakste aller zwakken zijn, en zoo is Hij dan ook zulk een, die slechts dan de vijanden op Zich kan zien aankomen, als de sterke God Hem bewaart.

Ik zeg, Mijne Geliefden! het is eene wonderbare taal des geloofs, waarbij God vastgehouden wordt, zoodat Hij wel bewaren en Zijne beloften vervullen moet; gelijk geschreven staat: „Ziet, Mijn Knecht, dien Ik ondersteun, Mijn Uitverkorene, in denwelken Mijne ziel een welbehagen heeft” (Jes. 42, vs. 1).

Dat was de kennisse Christi, door welke Hij naar Jes. 53, vs. 11 velen rechtvaardig maakt: — wie God gelooft, tot Hem de toevlucht neemt, zich in Hem bergt, dien zal de sterke God ook bewaren.

Wij leeren daaruit, op welke wijze de tweede Adam hersteld heeft, wat de eerste verloren had, namelijk: Hij heeft op God betrouwd. Vervolgens, hoe sterk de vijanden onzer ziel zijn, dat Christus Zich niet veilig voor hen heeft gerekend, dan alleen in de schuilplaats der Goddelijke bewaring. Zulk eene taal legt de Heere ook allen, die de Vader Hem gegeven heeft, in mond en hart. Immers dezen bekennen allen: „Wij zijn van ons zelve zóó zwak, dat wij niet een oogenblik kunnen bestaan; en daartoe houden onze doodvijanden, de duivel, de wereld en ons eigen vleesch niet op, ons aan te vechten” (Heidelb. Catech. Vr. 127). Hier leert ons dus Christus, dat wij slechts door het geloof voor God rechtvaardig, slechts in geloove Hem welbehagelijk zijn; en aangezien wij in het geloove Hem welbehagelijk zijn, zoo kan, zoo wil en zal Hij ons ook bewaren. In ons geloof wil Hij de oorzaak vinden, ons, die zich zelve niet bewaren kunnen, in Zijne genadige

bewaring en machtige bescherming te nemen. Wij moeten en mogen daarom tot God aldus spreken: Wilt ik op U betrouw, zoo bewaar mij! want Gij kunt hen niet verlaten, die op U betrouwen; Gij zult niet van U stooten, noch aan de vijanden, aan hunnen list en hunne woede prijsgeven, die bij U schuilen.

Christus spreekt echter deze bede niet in dien zin uit, alsof Hij den heeten strijd vreesde, of dat Hij maar van Zijn lijden zou willen ontheven zijn; den strijd aanvaardende stelt Hij Zich zelve geheel den Vader in handen, werpt Zijn Ik en Zijne geheele bewaring op God, en is dus Zijne bedoeling deze: „Draag Gij zorg voor Mij, dan zal Ik zorgen voor Uwe eer en waarheid, voor den roem van Uwen grooten Naam”, — en er ligt in deze bede voor ons de leering, dat wij niet deswege om de bewaring Gods bidden moeten, om daarna stil te zitten en zich daarin te vermaken, maar dat wij om die bewaring bidden moeten met overgave van ons zelve en van al hetgeen ons het naaste en liefste is, met een voornemen des harten, om Gods raad te volbrengen en onze roeping en verkiezing vast te maken, zooals de Heidelb. Catech. in Antw. 127 dit uitdrukt: „Wil ons toch behoeden en sterken door de kracht Uws Heiligen Geestes, opdat wij in dezen geestelijken strijd niet onderliggen, maar altijd (den vijanden) sterken wederstand doen, totdat wij eindelijk ten eenemaal de overhand behouden”. De zin van dit gebed is, als zeiden wij: „Heere, almachtige God, ik vertrouw op U; terwijl ik nu den strijd aanbind tegen Uwe en mijne vijanden tot eer van Uwen Naam, van Uwe gerechtigheid en waarheid, zoo zorg Gij voor mij, voor mijn doorkomen, voor mijne nooddrift, voor al wat mij betreft; want dat ik voor Uwen Naam mij in de bres stel, is Uw werk, hetwelk Gij mij bevolen hebt, en ik doe het gaarne, maar Gij, bewaar mij nu, want ik kan mij in dezen strijd om mij zelve niet bekommeren of mij zelve bewaren. Uwe eer en Uwe waarheid te handhaven, acht ik mijne zaak; — mij te bewaren is Uwe zaak. Dat vertrouw ik U toe! Wilt Gij het doen, doe het dan; ik heb niets te eischen, maar ik

ken Uwe beloften, die Gij Uwen oprechten strijders gegeven hebt, aan hen, die alleen op U vertrouwen.

Als God deze bede verhooren wil en verhooren zal, dan moet Zijne souvereiniteit, dat is Zijne vrijmacht, erkend worden, — de vrijmacht om te redden en te helpen of te laten varen. Bij de erkenenis dezer vrijmacht en oppermajesteit Gods, houdt men zich alleen aan beweegredenen, die in God liggen, als daar zijn: de verheerlijking Zijner macht, Zijner waarheid en Zijner genade; men heeft geene beweegredenen in zich zelve, die God zouden kunnen bewegen, — tenzij het onze jammer en ellende ware, alsmede de list en het geweld der vijanden.

In dezen zin spreekt ook Christus in Vs. 2: „O mijne ziel! gij hebt tot den Heere gezegd: Gij zijt de Heere”.

Christus wil hiermede zeggen: „Toen Gij Mij den drinkbeker des lijdens op de handen gezet hebt, toen heb Ik Uwe oppermajesteit erkend en Mij aan Uwen wil vrijwillig onderworpen, ofschoon Ik wist, dat het met Mij in den dood, in den smartelijken en smadelijken dood des kruises ging. — Wat buigt gij u neder, o Mijne ziel! en zijt onrustig in Mij? Ik nam dit lijden, dat Mijn God Mij oplegt, vrijwillig op Mij, tot verheerlijking mijns Gods. De Heere blijft Gij, of Gij Mij troosten wilt of niet, of Gij Mij helpen wilt, of verlaten. Ik heb, daar Ik zonde en vloek geworden ben voor alle uitverkorenen, niets te eischen; maar wie zal Mij bewaren, wie zal Mij verheerlijken, dat Ik in dezen strijd eindelijk overwin, indien Gij het niet doet? Indien Gij wilt, dan kunt Gij Mij wel helpen”.

Zoo leert ook onze Heere Christus ons, die de Zijnen zijn, spreken; gelijk eenmaal Hiskia tot Jesaja zeide, toen deze hem Gods oordeel aankondigen moest: „Het woord des Heeren, dat gij gesproken hebt, is goed; ik heb niets tot mijne verontschuldiging in te brengen, ik heb het verdiend”. God is vrijmachtig, en Hij blijft heilig en rechtvaardig — wil hij zeggen —

maar „ik hoop toch voor mij en mijns volks leven, zoo lang ik nog hier beneden verkeer, op Zijne barmhartigheid”. Zoo sprak ook David tot den Profeet Gad: „Mij is zeer bange; laat ons toch in de hand des Heeren vallen, want Zijne barmhartigheden zijn vele; maar laat mij in de hand van menschen niet vallen”. En Psalm 39, vs. 8: „En nu, wat verwacht ik, o Heere! mijne hoop, die is op U!” Het blijft alzoo het gebed van allen, die in Christus Jesus lijden: „Gij zijt de Heere, ik heb niets te eischen; de Heere zijt Gij en blijft Gij; al wierpt Gij mij ook in de hel, zoo zou ik nochtans Uwe oppermajesteit en vrijmacht roemen en loven. Maar Heere, als Gij wilt, kunt Gij mij wel helpen”.

De woorden, die nu volgen zijn: „Mijne goedheid raakt niet tot U”. Luther vertaalt: „Ik moet om Uwentwil lijden”. Anderen: „Mijne goedheid bekommere u niet”, d. w. z. „Om mijnen welstand zij het U niet te doen”. De zin komt op hetzelfde neêr. Onze Heere Christus spreekt als Middelaar Gods en der menschen: „De Vader is meerder dan Ik”; en hoewel Christus nu wel alle recht en oorzaak in Zich zelve bezat, om voor Zijne redding en verheerlijking bij God in te komen, gelijk Hij ook spreekt: „Ik heb U verheerlijkt op de aarde, — en nu verheerlijk Mij”, — zoo maakt Hij Zich daarvan toch geen eigen roem. Hij doet in dezen Psalm van zulke rechten en oorzaken afstand, waar de Heere onzer aller zonden op Hem heeft doen aanloopen, waar Hij voor ons een vloek geworden is, en toorn, dood en hel zich tegen Hem verheffen. Hij ziet voor Zich zelve geene verdienste, noch grond voor eenige aanspraak in Zijn lijden en in al Zijne rechtvaardige en heilige werken. Hij werpt Zich in den afgrond onzer verlorenheid, in den poel onzer verdorvenheid, in de diepte des toorns, in het geweld des duivels, laat alle zonden en allen vloek op Zich werpen; — het is om Uwentwil, dat Ik dat alles lijde, spreekt Hij. — Ik erken het, dat het zoo naar Uw wezen is, U betaamt; want Gij zijt toch de Heere! Niet om al Mijne goede werken bid Ik U om bewaring; — geene

verlossing, geene verheerlijking zonder Mijn volk! Dat volk zal in en met Mij bewaard, verlost en gezaligd worden. Dit is de beteekenis dezer woorden, — gelijk Christus ook in den 22^{en} Psalm in gelijken zin spreekt: „Ik zal Uwen Naam Mijnen broederen vertellen”, en Psalm 69: „Laat hen door Mij niet beschaamd worden, die U verwachten, o Heere, Heere der heirscharen!”

De algenoegzame God heeft op zich zelve geene nuttigheid van het lijden en de goedheid Christi gehad, en zal die ook nooit er van hebben. Hij is daardoor in Zich zelve niet grooter of heerlijker geworden. Het lijden Christi heeft God niet bestemd of er toe gebracht, om Zich zelve met ons te verzoenen, integendeel, Christus en Zijn lijden, de goedheid Christi, ging van God uit, van Zijne vrijmachtige ontferming. „God was in Christus, de wereld met Zich zelve verzoenende (naar den grondtekst: de wereld met Zich zelve uitwisselende), hunne zonden hun niet toerekenende”. „Alzoo lief heeft God de wereld gehad, dat Hij Zijnen eeniggeboren Zoon gegeven heeft”. „God bevestigt Zijne liefde jegens ons, dat Christus voor ons gestorven is, als wij nog zondaars waren”.

Zoo hebben wij dan wel het allerm minst oorzaak, de bede om bewaring op ons goeddoen te gronden, of te meenen, dat wij met ons lijden God zouden verhoogen, Hem nuttigheid of iets anders zouden toebrengen. Christus leert het alzoo den Zijnen, Hem na te zeggen: „Gij zijt de Heere, Gij hebt alleen macht en heerschappij over mij! wilt Gij mij laten lijden, welaan, hier ben ik! ik ben Uw knecht en heb voor mij zelve niets te bedingen. Mijn lijden kan U niet groot maken, en dat ik Uw kind ben en Uwen wil doe, geeft mij geen recht of aanspraak op eenige uitzondering of verlossing. Maar doe het voor alle degenen, die Gij U hebt voorbereid, dat zij Uwen lof verkondigen, — opdat ik het hun tot hunnen eeuwigen troost kan mededeelen: „Komt, hoort toe, o allen gij, die God vreest, en ik zal vertellen, wat Hij aan mijne ziel gedaan heeft. Vertrouw op Hem te aller tijd, o gij volk! stort ulieder

hart uit voor Zijn aangezicht; God is ons een toevlucht" (Ps. 66, vs. 16; 62, vs. 9).

Daarom lezen wij in vs. 3: „Maar tot de heiligen, die op de aarde zijn, en de heerlijken, in denwelken al Mijn lust is". Zoo vervult Christus op volmaakte wijze de Wet Gods. Hij heeft God, Zijnen Heere lief, van ganscher harte, van ganscher ziele, van ganscher gemoede en met alle krachten. Hij heeft Hem lief in Zijne oppermajesteit, in Zijne vrijmacht als Zijnen Heere, en verheft Hem verre boven Zich en Zijne goedheid, en Hij heeft Zijnen naaste lief als Zich zelve. God, de Heere, Zijn Heere, — zoo bidt Hij, — mocht toch Zijne souvereiniteit of vrijmacht verheerlijken, niet ten verderve, maar tot verlossing en bewaring. Hij doe het niet ter wille van de goedheid des Middelaars op zich zelve, maar op grond Zijner vrije ontferming, Zijner eeuwige liefde en goedgunstigheid, en daar moge Hij niet alleen Christus met Zijne goedheid behouden en bewaren, maar met Hem alle degenen, die de Vader Hem gegeven heeft. Het is eene voorbede en een voortdurend werkend gebed. Christus ligt hier als voor den troon en rechterstoel Gods. Op aarde heeft Hij Zijne heiligen, — niet dat zij heiligen in zich zelve zijn; zij zijn het, omdat de Vader hen aan den Zoon gegeven heeft, en Deze hen heiligt en verheerlijkt in Zijn bloed. In den hemel heeft Hij ook Zijne heerlijken, die nu tot één Hoofd gebracht worden in de verzoening aan het kruis. In hen, zegt Christus, heeft Hij al Zijnen lust. Hij weet, dat het der liefde Gods, des Heeren, behaagt, dat Christus daarin al Zijnen lust heeft. Daarom bidt Hij tot God, dat Hij toch alle deze heiligen trekke, opdat zij tot Christus komen, Hem door een waarachtig geloof ingelijfd worden en alzoo de vrucht daarvan genieten, dat God Hem bewaart om Zijns zelfs wil, en wil alzoo deze heerlijken met de heiligen in Hem voleinden.

Zoo stelt Christus in Zich zelve, als Middelaar, Hoofd en Borg, de gemeenschap der heiligen daar, en zij zullen het

allen weten, dat en hoe Christus al Zijnen lust in hen heeft, hoe deze Zijn lust Gode, den Vader, behaagt, hoe daarom Zijne voorbidding voor hen verhoord wordt, hoe daarom God de Vader steeds naar Zijne vrijmacht in zich zelve verdoemenswaardige zondaars trekt, dat zij tot Christus komen, om door Hem met Hem eeuwig bewaard, verlost en gezaligd te zijn. En nu is er in deze gemeenschap het gebed van allen voor allen, zooals Paulus schrijft: „Bidt voor al de heiligen”, en vandaar komt het, dat een ieder, die aan Christus en al Zijne schatten en gaven gemeenschap heeft, zijne gaven ten nutte en tot zaligheid der andere leden gewillig en met vreugde aanlegt; — dat, waar één lid lijdt, zij allen lijden, en waar één lid zich verheugt, zij zich allen verheugen, en allen van harte spreken: „Wie is der bruid des Lams gelijk?” en: „Zoete banden, die mij binden — aan des Heeren lieve volk!”

Waar echter op God vertrouwd wordt in het diepst gevoel van eigene zwakheid, waar God als de Heere geliefd, Zijne oppermajesteit en vrijmacht niet alleen erkend, maar ook hoogelijk geliefd wordt, — waar de innigste liefde is tot hen, die door God geliefd worden, — daar is ook haat tegen alle overtreders van het eerste gebod: „Gij zult geene andere goden voor Mijn aangezicht hebben”. Daarom betuigt Christus in vs. 4: „De smarten dergenen, die eenen anderen god begiftigen, zullen vermenigvuldigd worden; Ik zal hunne drankofferen van bloed niet offeren, en hunne namen op Mijn lippen niet nemen”.

„Begiftigen” zegt zooveel als: „het huwelijksgoed of het morgenoffer eenen anderen god brengen”. Zoo vertaald wijst het ons henen naar Ezech. 16, vs. 18, 19: „Gij hebt Mijne olie en Mijn reukwerk voor hunne (der afgoden) aangezichten gesteld, en Mijn brood, hetwelk Ik u gaf, meelbloem en olie en honig, waarmede Ik u spijsde, dat hebt Gij ook voor hunne aangezichten gesteld tot eenen liefelijken reuk”. Vertalen wij het met anderen door: „eenen anderen god nahoereeren”, dan is de zin naar Hosea's bestraffing te verstaan: „Het land

hoereert ganschelijk van achter den Heere'', en: „Want Israël heeft zijnen Maker vergeten, en tempelen gebouwd'' (Hos. 1, vs. 2; 8, vs. 14). Luther zegt: „Naloopen'' dat is in den zin, zooals Paulus schrijft aan de Galaten: „Ik verwonder mij, dat gij zoo haast wijkende van dengene, die u in de genade van Christus geroepen heeft, overgebracht wordt tot een ander evangelie'' (Hoofdst. 1, vs. 6). De „drankofferen'', waarvan hier sprake is, werden voor God of voor de afgoden uitgegoten, naar Jer. 7, vs. 18; 19, vs. 13; 32, vs. 29. Het uitgieten der drankofferen beteekent: dat men verklaart, aan dien alles verplicht te zijn, voor wien men dezelve uitgiet. Een ware gruwel, waar men ze voor den Heere uitgoot en tegelijkertijd zich aan moord en doodslag schuldig maakte, zooals zelfs de overpriesters en oudsten des volks deden op het Paascheest, toen zij hunnen Christus onschuldig ter dood veroordeelden. Van zulke offers staat in Jes. 66 geschreven: „Wie eenen os slacht, slaat eenen man; wie spijsoffer offert, is als die zwijnenbloed offert''. Het rechte drankoffer vinden wij in 2 Sam. 23, vs. 15—17, waar wij lezen: „En David kreeg lust, en zeide: Wie zal mij water te drinken geven uit Bethlehems bornput, die in de poort is? Toen braken die drie helden door het leger der Filistijnen, en putten water uit Bethlehems bornput, die in de poort is, en droegen het, en kwamen tot David; doch hij wilde dat niet drinken, maar goot het uit voor den Heere en zeide: het zij verre van mij, o Heere! dat ik dit zou doen; zou ik drinken het bloed der mannen, die heengegaan zijn met gevaar van hun leven? En hij wilde het niet drinken''. — Christus spreekt hier als Profeet: Die Uwe oppermajesteit en vrijmacht, Uwe liefde en genade, Uwe regeering en Uwen Gezalfde versmaden, zullen daarvoor smarten op smarten lijden, hier beneden zoowel als eenmaal in de eeuwige pijn. Hij spreekt als Hoogepriester: zulke offers giet Ik voor U niet uit; hunne handen zijn bevuurd met bloed, en onschuldig vergoten bloed is in hunne offers. Het uitgieten der drankoffers was het ambt van den priester, en nu spreekt

Hij: „Hunne namen zal Ik op Mijne lippen niet nemen”, gelijk Hij op eene andere plaats zegt: „Ik zal u uit Mijnen mond spuwen”, en: „Ik bid niet voor de wereld”. Christus snijdt hiermede alle verkeer met zulke afgodischen af, wil ook van hen geene ondersteuning of hulpe hebben, die toch anders het vleesch, hetwelk met de afgodendienaars meêloopt, zoo zeer begeert. Hij spreekt echter zulks uit eerbied voor de oppermajesteit Gods, en Hij laadt gaarne den haat van hen, die God haten, op Zich, en haat hen met eenen volkomen haat. Zulk eene gezindheid en zulk een gebed geeft Hij aan al Zijne heiligen, en Hij maakt hen tot maagden, die met afgodische mannen zich niet laten bevleken, maar het Lam volgen, waar het ook heengaat. Er wordt niet gevraagd, of men daardoor ook lijden zal hebben door te maken, veeleer wordt aan God den Heere de oorzaak van al dit lijden voorgehouden, het wordt Hem voorgehouden, dat men niet anders kan, ook niet anders wil; — ook wordt er niet naar gevraagd, of men er ook schade bij lijden zal. Veeleer heet het: „Het ga, zoo 't wil!” Tegenover dit alles ziet men in Gods majesteit en vrijmacht het vrije en ongehoudene en genadige Zijner eeuwige verkiezing. Men ziet van al het zichtbare, dat niet God is, af en houdt zich aan den Onzienlijke, alsof men Hem zag. Men heeft in den levenden en souvereinen God al zijn welbehagen, zijn één en zijn al, zijn zilver en goud, heil, eer en leven, eene rijke erfenis, — dat wij aan Zijne genade genoeg hebben en een rijken troost hebben in Gods raadsbesluit, naar hetwelk alle ding tot onze zaligheid dienen en medewerken moet; — gelijk Asaf spreekt: „Wien heb ik nevens U in den hemel? Nevens U lust mij ook niets op de aarde! Bezwijkt mijn vleesch en mijn hart, zoo is God de Rotssteen mijns harten en mijn Deel in eeuwigheid” (Ps. 73, vs. 25, 26). In dezelfde blijdschap en vreugde in den eeuwigen en volzaligen God, uit Wien en door Wien en tot Wien alle dingen zijn, en in Wien men zijn hoogste goed heeft, wordt het gezegd, wat wij in Vs. 5 en 6 lezen:

„De Heere is het deel mijner erve, en mijns bekers; Gij onderhoudt mijn lot” (woordelijk: „Gij zult vergrooten mijn lot”).

Christus, ofschoon Hoogepriester, laat dus den hoogepriester en den anderen priesters hun rijk inkomen en hun deel aan de drankoffers. Mijne woning, Mijn spijs, Mijn drank is de Heere, de trouwe Verbondsgod, die Mij tot Zijnen Knecht gekozen heeft. Ik heb aan alles genoeg, waar Ik dezen rijken God heb. „Mijne spijs is, dat Ik doe den wil desgenen, die Mij gezonden heeft”. Ja, Heere, of Ik al niets anders heb om te toonen, dan een kruis, waaraan men Mij gehangen en vastgenageld heeft, — Gij onderhoudt, Gij vergroot het Mij toegevallen lot; immers Gij zult Uw Woord vervullen: „Hij zal heerschen van de zee tot aan de zee”, gelijk Gij gesproken hebt: „Eisch van Mij, en Ik zal de Heidenen geven tot Uw erfdeel, en de einden der aarde tot Uwe bezitting”. En zoo is het ook waarheid geworden. — „Mij”, sprak de Heere na Zijne opstanding, „is gegeven alle macht in hemel en op aarde”. Ik vraag alle uitverkorenen, die in Christus Jesus godzaliglijk willen leven, en die daarom vervolgd worden, of deze vreugde van Christus, ons Hoofd, die Hij in den Heere heeft, niet ook onze vreugde is en blijft? evenals de vreugde en de dankzegging, door Christus uitgesproken in vs. 6: „De snoeren zijn Mij in liefelijke plaatsen gevallen, ja eene schoone erfenis is Mij geworden”.

In de oudheid mat men iemand zijne erfenis toe met snoeren, waarmede men de akkers mat. In het woord „vallen” ligt de verrassing, dat het iemand boven alle verwachting gegaan is. — „Eene schoone erfenis is Mij geworden”, of woordelijk: „de erfenis is schoon geworden voor mij”, wil zeggen: zij behaagt Mij meer, dan Ik zeggen kan.

Wij voor ons verstaan hieronder, dat God uit vrije genade onze genadige, verzoende God geworden is en ons in de gemeenschap van alle Zijne heiligen opgenomen heeft, en dat nu onze wandel, als die Zijner rijksgenooten, met God en in den

hemel zijn moge. Wat Christus verwierf, schonk Hij den Zijnen naar Gods wil, zoodat wij erfgenamen Gods en mede-erfgenamen van Christus zijn, zoo wij anders met Hem lijden, opdat wij ook met Hem verheerlijkt worden. Voor Christus waren de snoeren gevallen in het hart en aan den boezem Gods, die alles naar Zijnen bestemden raad en naar Zijn voornemen over Hem komen liet; voor Hem was de erfenis, die Hem zoozeer behaagde, Zijne Gemeente, zij, die de Vader Hem gegeven had, — alsmede de volheid, die God Hem gaf, om ons allen te vervullen, en in allen alles te zijn. Christus ziet hier echter over dood en graf henen. Hij ziet wel is waar het kruis, maar Hij gelooft de heerlijkheid, en Hij heeft dezelve ook verkregen, en nu laat Hij prediken: „Zing vroolijk, gij onvruchtbare, die niet gebaard hebt! maak geschal met vroolijk gezang, en juich, die geen barensnood gehad hebt! want de kinderen der eenzame zijn meer, dan de kinderen der getrouwde! — Maak de plaats uwer tent wijd”. Leeren wij van Christus, welke dankzegging ons op de lippen gelegd wordt, als wij onze vermeende kennis van goed en kwaad, om Gods wil, prijsgeven, Zijne oppermajesteit, Zijne vrijmacht, den raad Zijns welbehagens en Zijne alleen wijze regeering hoog eeren, dientengevolge onzen weg en ons lot Hem in handen stellen, op Hem vertrouwen en ons door Hem laten leeren en leiden. Hij, Christus, die de eeuwige Wijsheid zelf is, wilde niets ondernemen, doen of leeren, dan hetgeen Hij bij den Vader zag en van Hem hoorde. „Wie is er blind als Mijn Knecht, en doof, gelijk de Bode, dien Ik zende? Wie is blind, gelijk de Volmaakte, en blind gelijk de Knecht des Heeren?” (Jes. 42, vs. 19). „De wil Mijns Vaders, dat Ik Mijn leven laat, is de beste. Zijn raad moet goed uitkomen, al gaat het ook door den dood”, zoo dacht de Heere, en Hij zag het loon en het einde van zulke gehoorzaamheid, gelijk Hij het in deze woorden uitspreekt: „Ik leg Mijn leven af, opdat Ik hetzelfde wederom neme”; en in plaats van de Hem voorgestelde vreugde heeft Hij het kruis verdragen en de schande veracht. Daarom

zegt Hij, vs. 7—9: „Ik zal den Heere loven, die Mij raad heeft gegeven; zelfs bij nacht onderwijzen Mij Mijne nieren. Ik stel den Heere geduriglijk voor Mij; omdat Hij aan Mijne rechterhand is, zal Ik niet wankelen. Daarom is Mij hart verblijd, en Mijne eer verheugt zich, ook zal Mij vleesch zeker wonen”.

De Heere heeft Zijnen Christus raad gegeven, wijselijk te handelen, onze zonde en vloek op Zich te nemen, aan het kruis in den dood te gaan, denzelven dood geheel te smaken, en hem, die het geweld des doods had, alzoo te niet te doen. Nu prijst Christus dezen raad, of zegt veeleer: Ik zal den Heere daarvoor loven. Deze raad, meent Hij, zal en moet goed uitkomen; en in den nacht, dezen nacht Mijns lijdens, der duisternis en der verlatenheid, onderwijzen Mij Mijne nieren; d. w. z. al Mij verlangen en begeeren is, dat deze raad nu ook aan Mij groot en waar gemaakt worde; zij onderwijzen Mij, bij zulken raad te blijven. Zoo onderwijzen Hem Zijne nieren — waar Hij in Gethsemané bidt of waar Hij aan het kruis uitroept: „Mijn God, Mijn God, waarom hebt Gij Mij verlaten?” — om bij zulken raad te blijven; gelijk Hij ook spreekt, Jes. 50: „Ik ben niet wederspannig, Ik wijk niet achterwaarts”. Het blijven bij dezen raad had ten gevolge, dat Christus den Heere geduriglijk voor oogen had, gelijk wij dat in Zijn gansche lijden gewaar worden; o. a. in Gethsemané: „Of meent gij, dat Ik Mijnen Vader nu niet kan bidden, en Hij zal Mij meer dan twaalf legioenen engelen bijzetten? Hoe zouden dan de Schriften vervuld worden, die zeggen, dat het alzoo geschieden moet?” En toen Hij aan het kruis voor de overtreders bad, die Hem daaraan genageld hadden, zeide Hij: „Vader, vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen.”

De Heere beschaamt echter niet degenen, die Hem voor hunne oogen stellen; hun is Hij zeer nabij, zoodat zij wel Zijne hulp ontwaren in hun binnenste. Daarom spreekt Hij:

„Omdat Hij aan Mijne rechterhand is”. Daarvan heeft Hij den troost en de gewisheid: „Daarem zal Ik niet wankelen”, maar volstandig blijven in het lijden, totdat Ik roepen zal: „Het is volbracht”. Zulk eene hulpe en zulk een heerlijk einde ziet Christus in dezen raad, dien God Hem geraden heeft. Daarover is Hij zoo hoogelijk verblijd, dat Hij bij Gods raad blijft. Dat vervult hart en tong met lof, vreugde en dank, en niet alleen ziet Hij Zijne ziel tot eere gebracht, die zoo diep vernederd en bedroefd zoude worden — neen, „ook Mijn vleesch” — zegt Hij — „zal zeker wonen”. Dat is: niet alleen Mijne ziel, maar ook het lichaam zal de Heere de verlossing naar Zijnen raad laten ondervinden, ook Mijn lichaam zal in de groeve voor den tand des doods veilig zijn, gelijk Mijne ziel voor alle duivelen. Ik zie in dezen raad Mijne ziel gered en ook Mijn lichaam. Dezen troost en deze gewisheid, dat alles zoo komen zal, gelijk God, Wien alle Zijne werken van eeuwigheid af bekend zijn, het besloten heeft voor allen, die op Hem vertrouwen, spreekt de Heere vs. 10 uit:

„Want Gij zult Mijne ziel in de hel niet verlaten; Gij zult niet toelaten, dat Uw Heilige de verderving zie”.

De Heere Christus ziet hier allereerst in Gods raad de bewaring Zijner ziel. „Verlaten” beteekent: „achterlaten, prijsgeven”. „In de hel” zoo lezen wij, gelijk in bijna alle overzettingen. Wij houden ons aan de overzetting, die de Apostel Petrus, vervuld zijnde met den Heiligen Geest, in een beslissend oogenblik, toen het om de juiste opvatting dezer woorden ging, gevolgd is. Hij zegt naar den grondtekst zooveel als: in der helle *poorten*; (Handel. 2, vs. 27) gelijk Christus elders zegt: „De poorten der hel zullen Mijne Gemeente niet overweldigen”, d. i. het gericht en de aanslagen der hel (want in de poorten hield men het gericht) zouden Christi ziel ook niet overweldigen. Aan deze poorten der hel zou God Zijnen Christus niet prijsgeven; God zou Hem niet

achterlaten, als Hij in deze poorten kwam; Hem ook niet verlaten. De duivel zou Hem daar niet insluiten, Hem daarin niet vasthouden, God zou aan Zijne rechterhand blijven. Waar liggen deze poorten der hel? Hoe kwam de ziel van Christus in deze poorten? Had Hij niet gezegd: „Vader, in Uwe handen beveel Ik mijnen Geest”? Toen Christus den Geest gaf, ging toen Zijne ziel niet opwaarts door de lucht naar boven? Waarom spreekt nu Paulus van geestelijke boosheden of geesten der boosheid in de lucht? Efeze 2 en 6. Daar deze in de lucht zijn, zoo zijn de poorten der hel allerwege, waar deze geesten zijn. Meent niet, dat de booze geesten in de lucht de ziel van Christus onaangevochten hebben laten opvaren; maar God was bij de ziel met Zijne heilige engelen, en zoo kon de ziel van Christus niet in des duivels gericht komen, maar moest vrij en zegepralend overgaan in de handen des Vaders. Dat zegt Christus van Zijne ziel; er aangaande Zijn lichaam betuigt Hij, dat het de verderving niet zien zal. Dat zag nu Christus in Gods raad, en in Zijn Woord en belofte, dat Hij niet tot aan den vierden dag in het graf blijven, maar opstaan zou op den derden dag, en alzoo Zijn vleesch de verderving niet zien zou; d. i. dat geen spoor van verderving aan Zijn lichaam zou gevonden worden. Daarover verheugt Zich Christus. Dat Hij echter zonder verderving gewis als overwinnaar uit de macht des doods met Zijn lichaam zou opstaan, wist Hij daaraan, dat Hij Gods Knecht, de Rechtvaardige, was. Daarom noemt Hij Zich „Uw Heilige”; en dat Hij zou opstaan, daarvoor geeft Hij Gode lof, als wist Hij zelf niet, hoe het werkelijk zou toegaan. Daarom zegt Hij, vs. 11:

„Gij zult Mij het pad des levens bekend maken”.

Christus wil zeggen: Ik loof U, omdat Gij Mij raad gegeven hebt; in dezen raad toont Gij Mij ook aan, waar Ik Mij in den dood geef, hoe dat Ik ook weder uit dezen dood verlost word en het eeuwige leven beërf. Het pad maakt Gij Mij bekend, dat Ik bij Uwen raad blijf, ofschoon Ik niets

voor oogen heb als den dood. Het ligt in dezen raad, Mij genade en eere te geven; en gelijk Gij Mij verkoren hebt, om te lijden en te sterven onder Uwe oppermajesteit, zoo staat het ook in Uwe macht, Mij weder uit den dood te doen opstaan. En dat zult Gij doen, want Gij laat Mij niet varen; Gij laat niet varen de werken Uwer handen.

Bij God ziet Christus het pad des levens, en Hij verneemt van Hem de belofte, dat Hij overeenkomstig Zijn vertrouwen op God, in Zijne ziel kracht uit God verkrijgen zal, zoodat de ziel in het lichaam zal wederkeeren en het lichaam levend maken. En dan vaart Hij op tot Zijnen God. Dat zegt Hij aan het slot: „Verzadiging der vreugde is bij Uw aangezicht, liefelijkheden zijn in Uwe Rechterhand, eeuwiglijk”. — Christus wil zeggen: Ik zal Uw aangezicht spoedig wederzien, alsdan zal Ik de volheid der vreugde hebben, dat Ik het werk voleindigd heb, dat Gij Mij op de aarde gegeven hebt om te doen. Dan zit Ik eeuwiglijk aan Uwe Rechterhand, leef voor U eeuwiglijk, en uit Uwe Rechterhand zult Gij al Mijn lijden om Uwentwil en alle doorgemaakte smarten goedmaken met liefelijkheden eeuwiglijk, terwijl Ik Uwe vrije genade op de aarde en in den hemel verheerlijkt zie aan de groote schare, die voor Uwen troon komt en U eeuwiglijk prijzen zal, tevreden zijnde met Uw Lam, dat geslacht is van voor de grondlegging der wereld.

Dit gebed legt nu Christus ook Zijnen uitverkorenen in mond en hart.

Ik loof den Heere, dat Hij mij raad gegeven heeft, tegen dood, zonden, duivel en helle aan, in Hem te gelooven en Zijne wegen te gaan en te houden, al gingen die ook schijnbaar in den dood. In alle nachten mijns lijdens onderwijzen mij mijne nieren, om bij dezen raad te volharden en daarin te gelooven, geen anderen weg te gaan dan Zijnen weg, en in duisternis zittende op Hem te hopen en te vertrouwen. Terwijl ik bij Zijn Woord blijf, deelt Hij mij de genade Zijns

Geestes mede, dat ik, niet ziende, nochtans zie en Hem steeds voor oogen heb. Ik heb Hem gedurig voor mijne oogen gesteld, om den duivel niet te gelooven en geen afgoden de eer te geven; daarbij ondervind ik, dat Hij mijne rechterhand en mijne sterkte is, en zoo ben ik daarvan gewis, dat niets ons scheiden zal van de liefde Gods, die daar is in Christus Jesus, onzen Heere. Ik ben van de genade der volharding bij Zijne genade in Christus Jesus gewis. Daarom verheugt zich mijne ziel en al wat in mij is, is vroolijk; want ik weet, dat Zijn raad bestaat in eeuwigheid, en dat de gedachten Zijns harten, die gedachten zijn des vredes over Zijn volk, blijven van geslacht tot geslacht. Mijne ziel komt met eere door alles henen, door alle duivelen in de lucht henen, als ik eenmaal den laatsten adem uitblaas. Ja, aan duivel en dood zal geen klauw gelaten worden; ook mijn vleesch zal in het graf rusten in de zekere hope der opstanding. En al ziet mijn vleesch de verderving, — ik weet, dat mijn Verlosser leeft, Hij zal mij opwekken en mijn sterfelijk lichaam heerlijk stellen, opdat het gelijkvormig zij aan Zijn verheerlijkt lichaam. Dan is er geen dood meer, noch rouw, noch zonden, noch smart; dan worden alle tranen van de oogen afgewischt! Hij maakt mij het pad des levens bekend, dat ik mij aan Uwe eeuwige genade en aan Uwen Christus houd, en alzoo heerlijk uit het graf verrijst. Dan aanschouw ik Uw aangezicht, o mijn God, in gerechtigheid; dan is alle honger en kommer gestild; dan zullen er zijn aan Uwe Rechterhand lieflijkheden, lieflijkheden van nieuwe openbaringen aangaande het „hoe” en het „waarom” van alle de wegen, die Gij met mij gehouden hebt, en aan die lieflijkheden zal geen einde zijn!

O eeuwigheid! gij donderwoord — voor al degenen, die eenen anderen god begiftigen! O eeuwigheid! gewenschte eeuwigheid, — voor mij en voor u, voor allen, die hun heil alleen stellen in Gods oppermajesteit, vrijmacht en ontferming, en die, in het gevoel van zich zelve niet te kunnen bewaren, niet op hun goeddoen vertrouwen, maar zonder eenige aan-

matiging blijven en volharden bij het vurig gebed: „Bewaar mij, o God! want ik betrouw op U!” Amen.

Slotzang: PSALM 33, vs. 6.

Maar de altoos wijze raad des Heeren
Houdt eeuwig stand, heeft altoos kracht;
Niets kan Zijn hoog besluit ooit keeren,
’t Blijft van geslachte tot geslacht.
Zalig moet men noemen,
Die hun Maker roemen
Als hun Heer en God;
’t Volk door Hem te voren,
Gunstig uitverkoren
Tot Zijn erf en lot.

Werken van Dr. H. F. KOHLBRÜGGE:

Lijdenspreken gehouden in de jaren 1847—49. Achttien Leerredenen. <i>Ingenaaïd</i>	f 2.40
Feeststoffen. Twee-en-twintig Leerredenen. <i>Ingenaaïd</i>	- 2.40
Betrachting over den Eersten Psalm.	- 0.60
Vragen en Antwoorden ter opheldering van den Heidelbergschen Catechismus. <i>Derde druk. Ingenaaïd</i>	- 0.60
Idem, <i>gebonden</i>	- 0.90
Kleine Catechismus of Kort Begrip enz. <i>Vierde druk</i>	- 0.05
Negen Leerredenen. Drie Bundels.	- 2.10
Eerste Twaalfstal Leerredenen. <i>Tweede druk</i>	- 1.50
Betrachting over Mattheus I, met Voorrede en Aanteekeningen door Ds. J. J. Gobius du Sart. <i>Nieuwe uitgave</i>	- 1.40
Blikken in het Eerste Kapittel van het 1 ^e Boek van Samuel	- 0.15
Troostwoorden in Dichtregelen, enz.	- 0.15
Psalm 33 verklaard. Eene Wekstem	- 0.15
Het Gebed. Vier Leerredenen	- 0.15
De Artikelen van ons ongetwijfeld Christelijk geloof. Drie Leerredenen.	- 0.25
De bekeering tot God en het geloof in onzen Heere Jesus Christus	- 0.10
De Heer, Filippus en Nathanaël. Leerr. over Joh. 1: 43—51	- 0.10
Barabbas of Jesus Christus. Leerrede over Matth. 27: 15—23.	- 0.10
Fragment eener Leerrede. Gehouden 6 Mei 1854.	- 0.10
„Heere, leer mij Uwe Inzettingen”. Eene Uitbreiding van Psalm 119: 33—40. <i>Derde druk</i>	- 0.10
De koningin van Scheba bij den koning Salomo. Eene betrachting	- 0.10
Eenige vragen en antwoorden tot zelfonderzoek, enz. <i>Tweede druk</i>	- 0.10
Hist. Theol. Gesprekken over het Formulier van den heiligen Doop. <i>Tweede druk</i>	- 0.50
Op Goeden Vrijdag. Stichtelijke gedachten, enz.	- 0.20
De genadevolle verborgenheid van den Grooten Verzoendag	- 0.20
Betoog over I Cor. 15 enz.	- 0.60
Onze Heer voor Kajafas en Pilatus. Vier Leerredenen	- 0.60
Het Ambt der Presbyters, uiteengezet naar aanleiding van I Petr. 5: 1—4.	- 0.50
Op weg naar den Hemel. Drie betrachtningen over Marc. 5: 25—34; Matth. 20: 29—34; Luc. 15: 1, 2, 11—20. <i>Tweede Druk</i>	- 0.40
Twee Leerredenen over Galaten 2: 19, 20	- 0.25
Jesus en de Zondares. Drie Leerr. over Luc. 7: 36—50.	- 0.30
Leerrede over Psalm 8	- 0.15
Drie Leerredenen over Psalm 13	- 0.30

TH. J. LOCHER. Noch Perfectionisme noch Antinomianisme. Korte verklaring van Heid. Catech. Vr. en Antw. 114—115, en Rom. 7. f 0.40	
De Belijdenis des Geloofs der Geref. Kerken in Nederland. Met Voorrede en Aanteekeningen. <i>Tweede Druk</i> . . . - 0.12 ^s	
bij 25-tallen.	- 0.10
Vragen en Antwoorden over de Bijb. Geschiedenis.	
Derde Uitgave. In Vier Stukjes	- 0.75

DR. M. LUTHER. De vrijheid van den Christenmensch. Vertaald door Ds. J. van Bolhuis. Pred. te Delftshaven	- 0.30
Woorden des Geloofs. Uit het Hoogduitsch.	- 0.30

THOMAS GOODWIN. Alle de Theologische Werken vertaald door Jakobus Koelman	- 4.25
H. VAN LIS. Verzameling van Twintig Oefeningen, enz. 1 ^e Bundel - 4.50	
Verzameling van eenige Oefeningen, enz. 2 ^e Bundel. - 3.00	
JUSTUS VERMEER. Verzameling van eenige Oefeningen.	- 3.90
THOMAS WATZON. Alle de Theologische en practicale Werken, vertaald door J. Fabricius, met het vervolg. <i>completeet</i>	- 4.80
JAC. FRUITIER. Sions worstelingen. <i>ingen. f</i> 1.00 <i>geb.</i>	- 1.50
Gerichtshandelingen van den Allerhoogsten God met Zijn volk van Nederland, <i>Vijfde Druk</i> 2 deelen <i>ingen. f</i> 2.— <i>gebonden</i>	- 2.50
CHRIST. LOVE. Theologia Practica, d. i. al de Theol. werken. Uit het Engelsch vertaald. <i>Met Portret</i>	- 7.00
J. G. DES BERGERIES. De ontsluiting van Mozes. Verklaring van de voornaamste typen des O. Testaments. Vertaald door Ds. J. J. Gobius du Sart	- 1.—
J. CALVIJN. Christus, het einde der Wet. Vert. door T. M. Looman. - 0,15	
L. OLEVIANUS. De vaste Grond, d. i. de artikelen van het oud waarachtig, ongetwijfeld Christelijk geloof, enz.	- 0.40
G. VOETIUS. De uitnemendheid van de leer der Gereformeerde Kerk en het troosteloze van de leer der Remonstranten.	- 0.60
Prof. Dr. EDUARD BÖHL. Tot de Wet en tot de Getuigenis. Een verweerschrift tegen de Nieuw-Critische studie van het O. Test. - 1.60	
M. FR. SANDER. Jehova Tsidkenu. De Heer, onze Gerechtigheid. De geloofs- en strijdkracht der Kerkhervormers. Vertaald door Dr. Kohlbrügge. <i>Derde Druk</i>	- 0.50

De eenige troost in leven en in sterven. Zeven-en-vijftig Leerredenen, met een hervormingspreek, waaronder van Dr. Kohlbrügge, Krummacher, Monod, enz. <i>Met 2 Portretten</i>	- 3.50
--	--------